

Zvočna identiteta slovenskih pokrajin

MIRA OMERZEL-TERLEP

IZVLEČEK

Slovenija leži na prepihu kultur. Njene korenine sežejo v prazgodovinski čas, prepojena je s kulturami sosednjih narodov in kulturami narodov, ki so v zgodovini vplivali na naš etnični in kulturni prostor. Pesemska tematika, pa tudi ljudska glasbila kažejo močan staroveški in predkrščanski izvor. V 20. stoletju se srečujemo z dvema popolnoma različno zasnovanima jezikoma: s starejšim netemperiranim (naravnim, doma še predvsem na slovenskem odročnejšem podeželju) in novejšim temperiranim. Uho "nešolanih" (torej po večini ljudskih in samouških) pevcev in godcev slovenskih pokrajin je naravnano k ustvarjanju ušesu všečnih - tudi osebno občutenih - zvočnih struktur, ki niso podrejene teoretičnim modelom temperacije. Ljudska glasbila slovenskih pokrajin, v kateri tičijo še prazgodovinski in predkrščanski vzorci, nas opozarja na močno raznolikost slovenskega življa in raznolikost zavesti. Sedaj je skoraj povsem pretrgana tradicija dedovanja kulturne identitete predklasičnega glasbenega izročila. Le s poznavanjem in ohranjanjem izročila se lahko ubranimo muk kaotičnega iskanja lastne identitete. Osebnostne identitete pa se tko v pokrajinskih določenostih, ki tvorijo narodovo identiteto; tudi v glasbi.

Ključne besede: preprih kultur, pokrajinska identiteta, netemperirani glasbeni jezik, osebna občutenost, ljudska glasba, arhetip, porabniška družba

ABSTRACT

THE IDENTITY OF SLOVENE REGIONS IN TERMS OF SOUND

Slovenia lies amid the currents of cultures. Its roots reach back to pre-history; it is permeated by the cultures of neighbouring nations, and those of nations which influenced our ethnic and cultural arena during historical time. Song themes as well as folk instruments demonstrate a strong pre-history and pre-Christian origin. The 20th century finds two completely different types of language: the older non-tempered language (natural, found particularly in the remote Slovene countryside) and the newer tempered language. The ear of 'untrained' singers and musicians (that is, mainly folk and self-taught persons) in Slovene regions is adjusted to creating sound structures which are pleasing to the ear (and also personally felt) and are not subjected to theoretical models of tempering. The folk music of Slovene regions, in which there still exist pre-historical and pre-Christian patterns, draws our attention to the strong diversity of the Slovene population and the diversity of consciousness. Today, the tradition of inheriting the cultural identity of pre-classical music heritage has been almost completely broken with. Only knowing and preserving the tradition can prevent the pains of chaotic searches for our own identity. Personal identity is formed in regional determination, which forms the national identity, in music as well.

Key words: Currents of cultures, regional identity, non-tempered musical language, being personally felt, folk music, archetype, consumer society

"Človek mora raziskovati lutnjo,
da bi razumel tone;
človek mora raziskovati tone,
da bi razumel glasbo;
človek mora raziskovati glasbo,
da bi razumel red ..."
(*LI GI, Kitajska*)
in človek mora raziskovati red (v glasbi)
da bi razumel človeka ...

Teritorij slovenskega etničnega ozemlja je poseljen že od prazgodovine dalje. Številni fragmenti koščenih glasbil (piščali, drgal, ropotulj) so najdeni v arheoloških plasteh, ki pripadajo kulturi kromanjoncev (piščali iz medvedjih čeljustnic: Potočka zijalka, Mokriška jama). Najnovejša odkritja (zlasti domnevna človekova najstarejša piščal iz medvedje stegenice iz Divjih bab ter iz medvedje čeljustnice kot naravno glasbilo) pa postavljajo meje človeških zvočnih iskanj na Slovenskem in v svetu tudi že kulturo neandertalca.

Z zvokotvornimi (predvsem preluknjanimi) kostmi paleolitskega obdobja človekove zgodovine se pričanja zgodovina glasbil na današnjem slovenskem etničnem ozemlju, glasbena zgodovina evropskega človeka ter tako tudi svetovna inštrumentalna glasbena zgodovina. Arheološke najdbe z današnjega slovenskega etničnega ozemlja iz prazgodovinskega obdobja zadnje ledene dobe sodijo v vrh svetovne prazgodovine, saj gre za najdbe, kakršne v evropskem geografskem prostoru, pa tudi v svetu, najdemo redko ali le izjemoma. Nikjer drugje do sedaj - tudi ni bilo najdeno tako veliko število kosti z luknjami - in morebitnih piščali - kot pri nas.

Glasba je sicer svojevrstna govorica intuitivnega (emocionalnega) in racionalnega porekla. Ljudsko izročilo pravi, da tvorita modrost intelekt in srce (emocije). Del, ki se izmika racionalnemu vpogledu, je za človekovo bivanjskost in umetnost bistven. Vsa ljudska kultura (umetnost) pa je intuitivno reševanje življenjskih problemov.

Slovenija leži na prepihu kultur. Njene korenine sežejo v prazgodovinski čas, prepojena je s kulturami sosednjih ljudstev in kulturami narodov, ki so v zgodovini vplivali na naš etnični in kulturni prostor. Pesemska tematika (zlasti pripovedne, bajeslovne, mitološke pesmi), pa tudi ljudska glasbila kažejo močan staroveški in predkrščanski izvor. Ostaline srednjeveškega in staroveškega glasbenega izročila najdemo še danes na obrobni področjih Slovenije in prometno izoliranih območjih (Prekmurje, Haloze na vzhodu, Soško, Rezija na zahodu, Bela krajina na jugu, deloma Notranjska v osrednji Sloveniji). *Pokrajinske (glasbene) identitete so močno raznolike in svojstvene.* Ne kažejo samo na narodovo identiteto, temveč in še zlasti na našo pokrajinskost in predvsem na osebno identiteto.

Do druge svetovne vojne je v ljudski glasbi še slišati individualni (osebni) netemperirani (poltonsko neizravnani) glasbeni jezik, ki ga pogojuje posameznikovo občutje in dožemanje sveta. *Temperaciji*, ki jo rodi baročna doba, se naša zavest svojskosti upira že tri stoletja. S prihodom radia v mesta in vasi po 2. svetovni vojni se sicer pričanja tudi nezavedno šolanje poltonske izenačitve, v godčevske sestave pa pričnejo intenzivno vdirati temperirana klasična glasbila, kot so harmonike, pihala, trobila ... Večina predklasičnih ljudskih glasbil je bila uglašanih v dominantnih g-modusih, ki temeljijo na naravnih izslišanjih frekvenc Univerzuma, ali so v g-tonih (poleg pa še v oktavi, kvinti, kvarti osnovnega tona ali borduna) zvenele melodične ali spremljevalne strune. Tudi pesemski repertoar se je še v drugi polovici našega stoletja gibal okoli g-tonalnega centra - "tona zemeljske rotacije", kakor so ga prepoznavale že

staroveške glasbene kulture v Evropi in zunaj nje (zlasti t. i. *naravna ljudstva*), povezovala človeka z zvokom bivanjskosti (Kozmičnosti in Zemeljskosti), okoli katerega se je razpredalo melodično in harmonsko tkivo.

V 20. stoletju se srečujemo z dvema popolnoma različno zasnovanima glasbenima jezikoma: s starejšim netemperiranim (naravnim, doma še predvsem na slovenskem odročnejšem podeželju) in novejšim temperiranim. Uho "nešolanih" (torej povečini ljudskih in samouških) pevcev in godcev slovenskih pokrajin je naravnano k ustvarjanju ušesu všečnih - tudi osebno občutenih - zvočnih struktur, ki niso podrejene teoretičnim modelom, kot velja za temperacijo, ki se je zavedno in nezavedno učimo od baročne dobe dalje. Iz "visoke", "umetne" ali "stilne" glasbe se je začela intenzivneje seliti med podežljsko ljudstvo slovenskih pokrajin šele z iznajdbo radia, ki je postal dosegljiv v času med obema vojnama. Z radiom, po vojni pa tudi s televizijo in industrijo zabave (plošče, kasete, video) je začel svojo pot tudi nezaveden sprejem umetnega (*ukalupljenega*) *poltonsko izravnavanega (temperiranega) jezika ter kultur zunaj domače vasi in pokrajine*. In stoletja veljavna *bordunska uglasitvena zasnova* glasbil in načina petja, ki je razvijala elementarni glasbeni izraz nad ležečim in ponavljajočim se tonalnim centrom (bordunom), se je po 2. svetovni vojni docela *umaknila akordskemu glasbenemu mišljenju* temperiranega glasbenega sveta, ki ga je razvil harmonski jezik. Slednji je prek klasične in romantične dobe snovanj v glasbeni umetnosti pripeljal tudi do *razbitja doslej veljavnega: naravnega, subtilnega in individualnega prisluškovanja frekvencam Kozmosa*. To razbitje vodi v ljudski glasbi k razgraditvi verbalne in podedovane glasbene vsebine (dokaz so narodnozabavni ansambli, ki muzicirajo s harmonskim jezikom in tekstovnimi nesmisli in vsebinsko praznino) ter k prevladi najmanj glasbenega v glasbi - besedne vsebine.

Med ljudskimi godci pa sta se zasnovala dva pojma glasbenika: *godec* in *muzikant*. Prvi naj bi bil "naraven", vezan na svoje ljudsko (mnogokrat sicer tudi tehnično nedodelano) glasbilo in človečnost (napak), drugi pa naj bi bil "tehnično popoln", nedosegljiv vzornik "muskontarja", ki sledi medijskim vzorom, neindividualnemu in ukalupljenju, ter je večinoma, imitirajoč tuje izvore, vsebinsko prazen.

Toda glasba slovenskih pokrajin, ki se je prebila iz preteklosti v naš čas in ji pravimo ljudska, je povsem drugačnega izvora kot glasba mest in medijev ter glasba z nam dosegljivih nosilcev zvoka. Ljudska glasba, v kateri tičijo še *prazgodovinski in predkrščanski vsebinski in zvočni vzorci*, je nastala med povsem drugače usmerjenimi nosilci od današnjih muzikantov in nas opozarja na močno raznolikost slovenskega življa in raznolikost zavesti. Ko zavijemo z glavnih cest na stranske poti skozi vasi in naselja, se premaknemo v drugačne - meščanu ne več znane - civilizacijske dimenzije prostora in časa: v *kulturne identitete posameznih pokrajin* slovenskega etničnega ozemlja, ki še vedno sloni na stoletja in celo tisočletja *dedovanem kulturnem izročilu*, na miselnih vzorcih, življenjskih filozofijah in zaznavah, ki imajo več skupnega s kulturami t. i. naravnih ljudstev, kot pa s tehnološko naprednimi civilizacijami evropskih dežel. In etnologija nas poučuje o kulturnih šokih v tovrstnih kulturah, ki jih je doletela dominacija tehnološko naprednejših (beri: tudi večinoma agresivnejših) kultur "naprednega sveta". Na podeželju (pripada mu več kot polovica slovenskega etničnega ozemlja) trgovanje nima prvenstvenega mesta, tudi tehnološke dobrine ne. Tu se odvija življenje celo v *stoletnem zamiku z mestno porabniško družbo*. Niti tega, kar je bilo v mestu včeraj (in politika mnenj in odločanja se odvija iz mest!), tu ni.

V ljudski glasbi *smo priče izgubljanju dedovanih instrumentalnih oblik (glasbil), epsko-pripovednega izraznega stila* kot oblike komunikativnosti, izgubljanju spontane *improvizacije* kot oblike naše individualnosti in sproščenosti, *priče smo izgubljanju svobodnega tempa (rubata) in različnih ritmov* (zlasti petdelnega) kot oblike naše ne-

uniformiranosti glasbene ustvarjalne svobode. Priče smo torej procesu našega *ukalupljanja v evropsko in svetovno* (predvsem angloameriško) zavest, ki najmočnejše in morda tudi najhitreje deluje prav na svet glasbe. Priče smo *prehajanju od aktivne glasbene ustvarjalnosti k pasivni*, ki se pojavi z vsesplošno razširjenostjo radijskih in televizijskih komunikacijskih sistemov, ki hromijo individualno (ustvarjalno) in krepijo splošno (povprečno).

V ljudskih pesmih, instrumentalnih melodijah in plesih je sicer čutiti *evropsko glasbeno kulturno jedro*, na eni strani geografsko odprtost na vse strani, na drugi pa trdovratno zaprtost tega sicer prometno in kulturno prepišnega prostora. Naš čas, s temeljito spremembo načina življenja in vrednotenja sveta, predvsem pa druga svetovna vojna sta povzročila *prelom stoletnih* in le počasi spreminjajočih se tradicij ter *kulturni interes*, ki ga velik del ljudske kulture predvojnih dni ni preživel, kar povzroča *kaotično iskanje lastne identitete*. Pol stoletja po vojni se je dokončno pozabilo predklasično glasbeno izročilo, pa tudi navade, običaji, spremenilo se je kulturno okolje, ki je omogočilo prenos tradicije. Skoraj povsem je *pretrgana tradicija dedovanja* kulturne identitete predklasičnega glasbenega izročila. V nas morda živi dalje (bolje: tli) le latentno, tudi arhetipsko. Tu in tam je preživela v obliki "folklornega spomenika". Vendar tradicija ni samo konservativni element, temveč tudi zdrava kontrola napredka, ki jamči kontinuiteto kulture in izročila kljub napredku v tehničnem smislu.

Vse glasbeje se v znanosti oglašča želja po ponotranjenju raziskav, ki naj bi obravnavale tako predmete kot človeka. In ko našo pozornost obrnemo k človekovi psihologiji in psihologiji ustvarjalnosti, nujno trčimo ob problem zavesti, ki je tvorka naše dejavnosti. In na istih (arhetipskih?) temeljih zavesti in človekovih spoznanjih se srečujeta sodobnost in tradicija, staro in novo: Tao bivanja. Le s spoznanjem in ohranjanjem izročila se lahko ubranimo muk kaotičnega iskanja lastne identitete. *Osebnostne identitete pa se tko v pokrajinskih določenostih, ki tvorijo narodovo identiteto: tudi v glasbi*. Z dušenjem delcev (posameznikov, pokrajin ...) dušimo celoto. Delci so nujni za življenje celote (naroda). *Tradicija pa je arhetip življenja*, sok vsega novega, nezaznavni navdih porajajočega.

Umetniško delo je vedno prvenstveno stvaritev posameznika, ki pripada nekemu občestvu in pokrajini. Tudi ljudsko. Le da umetniško tvorbo sprejme (ali zavrne) občestvo. V daljnem paleolitiku so se na ozemlju današnje Slovenije dogajale izjemne individualne stvaritve, ki so spodbudile evropsko in svetovno glasbeno umetnost in zgodovino. Glasbena zgodovina nas uči o poteh spreminjanja, transformacij, sprejemanja in zavračanja, uči nas o človeški duši, ki živi na posameznih področjih (ožjih geografskih), ki ima svoj stil življenja, svoj obraz in izraz, njen stvaritelj - če želi biti vrhunski ali vsaj *neprezrt* - pa ima *pravico živeti po svoji tradiciji*, vesti in zavesti. Če pogojev ni, se dogodi umiranje ...

Želim opozoriti na identiteto slovenskih pokrajin. Zvočne identitete so le zvočni odraz le-teh. Ni slovenske ljudske arhitekture, ni slovenske ljudske noše, ni slovenske ljudske glasbe ... je le ljudska glasba (arhitektura, noša ...) Prekmurja, Prlekije, Haloz, Pohorja, Koroške (treh dolin), Notranjske, Dolenjske, Posočja, Rezije, Istre ... In navidezno "razglašeno" (netemperirano/individualno) je v svojem bistvu neuniformirano. To smo mi!

LITERATURA

Mira Omerzel-Terlep (izbor na temo):

Citranje - velika evropska moda - na Slovenskem in še zlasti na Štajerskem, Zbornik 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov, str. 708-716, Rogaška Slatina, 1983.

Zvočnost slovenskih pokrajin, Slovenske ljudske pesmi in glasbila III-IV, gramofonska plošča s knjižico (Dokumentarna in Terlep) 1987, in zgoščenka z etnomuzikološkimi komentarji (Terlep d.o.o. in Svetovni slovenski kongres, Ljubljana 1991, compact disc/digital audio).

Zvočna identiteta Slovenstva včeraj in danes, Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije V, Dolenjske Toplice, Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, št. 18, str. 91-104; skrajšano v Novi reviji VII/70, Ljubljana 1988.

Glasbena preteklost in prihodnost ljudskih glasbil, Med godci in glasbili na Slovenskem / Among Folk Musicians and Instruments in Slovenia, Razgledi / Views, str. 7-26, Ljubljana 1991.

Der bleiche Mond / Bledi mesec, Alte instrumentale Volksmusik aus Slowenien, zgoščenka z dokumentarnimi posnetki in etnomuzikološkimi komentarji, Trikont, München, US-0182, 1991.

Uglašeno in razglašeno v ljudski glasbi: kvantna fizika - izziv sodobni etnologiji in etnomuzikologiji, razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj, str. 109-117, Ljubljana 1995.

Paleolitske koščene piščali, Slovenski etnolog, LVII/6, str. 235-294, Ljubljana 1996.

Zgodovinski razvoj "predklasičnega" ljudskega instrumentarija od paleolitika do našega časa na slovenskem etničnem ozemlju, doktorska disertacija, Ljubljana 1997.

Transcendence zavesti in zvoka, Anthropolos 1998/1-3, str. 107-125, Ljubljana.